

BREMENO DÔKAZU MAJÚ ZNÁŠAŤ TÍ, KTORÍ TRVAJÚ NA DISPARITE PRIVILÉGIÍ, ALEBO NAČO OPRAŠOVAŤ STARÉ FILOZOFICKÉ ARGUMENTY¹ / MARIANA SZAPUOVÁ

The Burden of Proof is to be with Those Who Argue for a Disparity of Privileges, or Why to Brush up Old Philosophical Arguments

Abstract: Justifying the subordinated position of women in society by appealing to biological sex differences has a long history and is popular today, too. In this article the author aims to reconstruct some counter-arguments against such kind of legitimisation of gender inequality developed by Harriet Taylor Mill and John Stuart Mill in the 19th century. These philosophers articulated the problem of women's subjection, and in line with their liberal position argued for women's liberation on the grounds of freedom and social justice as well as on those of ethical utilitarianism. The author argues that the arguments of these philosophers merit attention even today.

Keywords: women's subjection, freedom, liberal and utilitarian arguments

„Keďže muži a ženy majú odlišné biologické poslanie, tak majú aj odlišné nástroje na to, ako toto poslanie naplňovať, ergo majú odlišné schopnosti. Ženy sú inak vybavené ako muži a sú úspešnejšie v iných doménach ako vedeckých. Napríklad aj v tých, ktoré sa pred časom pokladali za patriarchálne – právo a medicína,“ píše slovenská vedkyňa, lekárka Daniela Ostatníková² v článku s príznačným názvom *Za hranicou rovnosti* (2006), v ktorom vystríha pred prílišným presadzovaním rovnosti mužov a žien. Podľa jej názoru totiž „emancipácia začína prinášať prvé trpké ovocie. Spoločnosť začína mať rovnaké očakávania čo sa týka správania, reakcií, ale aj výkonov u mužov a žien. Pritom žena a muž riešia úlohy spojené so zamestnaním a povolaním rôzne, rôzne majú ‚naprogramovaný‘ mozog.“ (Ostatníková 2006)

Nebudem na tomto mieste polemizovať s autorkou o tom, či existujú alebo neexistujú biologické odlišnosti vo fungovaní mozgu žien a mužov ani o vplyve pohlavných hormónov na kognitívnu výbavu mužských a ženských jedincov. Všimnime si ale „logiku“ jej argumentácie: Ide o „logiku“, ktorá z existencie biologických rozdielov vyvodzuje záver o odlišnom poslaní žien a mužov, čím následne zdôvodňuje odmietanie požiadavky rodovej rovnosti. Takáto argumentácia je vystavaná na biologickom determinizme, teda na názore, podľa ktorého odlišnosti v spoločenskom postavení žien a mužov sú dôsledkom tvrdého diktátu prírody. V rámci tejto argumentácie sa biologické odlišnosti používajú ako premisa záveru o „odlišných schopnostiach“ žien a mužov zastávať isté roly a funkcie. Netreba asi obzvlášť pripomínať, že takáto argumentácia má pozoruhodne bohatú a dlhú históriu aj v rámci filozofie – prejavy otvorenej mizogynie a sexizmu, implikujúceho alebo explicitne legitimizujúceho subordinované postavenie žien, alebo menej explicitného androcentrizmu v názoroch kánonických postáv európskej filozofickej tradície nie sú ničím výnimočným.³

A možno netreba obzvlášť pripomínať ani to, že aj protiargumenty voči takémuto zdôvodňovaniu rodovej nerovnosti majú svoju históriu, veď feministické myslenie bolo vo svojej histórii neustále konfrontované s takým spôsobom legitimizácie nadvlády mužov, ktorý vychádza z predpokladaných a dokazovaných esenciálnych (biologických) odlišností medzi pohlaviami. Avšak práve preto, lebo sa zdá, že argumenty typu „existujú biologické odlišnosti, ergo musia existovať aj odlišnosti v poslaní“, teda aj v statuse, sa tešia aj v súčasnom verejnom diskurze (aspoň na Slovensku) veľkej obľube,⁴ môže byť užitočné nazrieť do dejín feministickej filozofie a tieto protiargumenty pripomenúť. V tejto stati chcem preto „oprášiť“ niektoré argumenty z filozofickej dielne Harriet Taylor Mill a Johna Stuarta Milla staré viac než poldruha storočia, ktoré podobnú logiku zdôvodňovania nerovného postavenia žien a mužov kritizovali a odmietali nielen z politických, ale aj z dobre premyslených filozofických dôvodov. Nimi rozpracované protiargumenty sú nepochybne poznačené črtami konceptuálneho rámca, v ktorom ich formulovali – bol to konceptuálny rámec klasického osvietenského feminizmu, ideového prúdu, ktorý čerpal predovšetkým z tradície anglickej liberalistickej politickej filozofie 17. storočia, predovšetkým z filozofie Johna Locka. Podľa interpretácie Susan Moller Okin (1979), autorky dnes už klasického feministického „znovuprečítania“ klasických prác politickej filozofie, John S. Mill bol vôbec prvým filozofom, ktorý hájil argumentáciu, podľa ktorej princípy osobnej slobody a autonómie, rozpracované v rámci klasického filozofického liberalizmu, musia byť dôsledne uplatňované na ženy.

Hneď na úvod chcem poznamenať, že kým väčšina Millových názorov o príčinách a dôsledkoch podriadeného postavenia žien v spoločnosti, ako aj jeho návrhy týkajúce sa nápravy existujúceho stavu a jeho vízie rodovej rovnosti boli v rámci prvej vlny feminizmu – obzvlášť v ženskom hnutí

konca 19. a začiatku 20. storočia, ktoré sa zameriavalo predovšetkým na dosiahnutie politických a občianskych práv žien – vrelo vítané a široko akceptované,⁵ v súčasnej feministickej filozofii je recepcia Millových myšlienok, jeho teoretického, ale aj politického odkazu, oveľa diferencovanejšia. Súčasná recepcia Milla nie je ani zďaleka jednohlasná a nie je ani jednoznačne pozitívna; naopak, prevládajú v nej hlasy kritické, až odmietavé. Podľa niektorých autoriek Millova práca môže poslúžiť skôr ako ukážka nutného zlyhania liberalistického prístupu k feminizmu než ako príklad jeho pozitív (pozri Bryson 1992: 50), alebo ako dobrá ilustrácia jeho limitovanosti (pozri Eisenstein 1981, 1995, Nye 1988). Podobne dôvodí aj Moira Gatens, podľa ktorej návrhy, ktoré John S. Mill aj Harriet T. Mill načrtávajú v záujme dosiahnutia „plnej rovnosti“, míňali svoj cieľ takpovediac z principiálnych dôvodov – predovšetkým preto, že sú zakorenené v univerzalistickom pohľade na človeka. V interpretácii Gatens práve táto okolnosť svedčí o tom, že obaja ostali v tradičnej osvietenskej paradigme a vlastne neprekročili androcentrický filozofický rámec (1991: 29).

Častým terčom oprávnenej kritiky zo strany súčasných feministických filozofií je jednak Millovo akceptovanie tradičnej deľby práce v rodine, ako aj jeho presvedčenie, podľa ktorého právne zaručená rovnosť odstráni poddanstvo žien, aj keď rodová deľba práce v rodine a domácnosti zostane zachovaná. Akoby v otázke vzájomnej previazanosti subordinovanej pozície žien v rámci manželstva s ich širšie ponímanou spoločenskou subordinovanosťou Mill pozabudol na svoje vlastné zdôrazňovanie toho, že ženy sú obmedzované nielen právnymi predpismi a zákonmi, ale aj zvykmi a ustálenými názormi či „masovým cítením“. Tiež mu možno vytýkať, že hoci otázku poddanstva žien tematizuje aj v kontexte ich práce vykonávanej v domácnosti, ktorú chápe ako previazanú s istými „animálnymi funkciami“, nie je schopný rozpoznať, že je to práve spôsob, akým sú tieto aktivity sociálne organizované, a spoločenský postoj k nim (ktorý Mill sám kritizuje), čo vytvára a udržiava nedocenenie žien a ich podielu na rozvoji kultúry a spoločnosti (pozri tamže: 36). Ako keby nepostrehol, že práve výlučná zodpovednosť žien za rodinu a domácnosť je jednou z bariér, ktoré obmedzujú ich „slobodnú voľbu“.

Domnievam sa však, že napriek naznačenej, vo viacerých bodoch nepochybne oprávnenej kritike, ktorá na adresu Millovcov v ostatných dekádach zaznieva, v *Poddanstve žien* a v stati *Volebné právo žien* nájdeme aj množstvo prenikavých filozofických argumentov, ktoré by sa dali uplatniť aj v súčasnom verejnom diskurze o rodovej ne/rovnosti. Vo svojom texte chcem zrekonštruovať, opierajúc sa o textovú evidenciu, niektoré z argumentov pochádzajúcich z filozofickej dielne Harriet Taylor Mill a Johna Stuarta Milla. Po stručnom predstavení ich filozofických východísk a ich prístupu k otázke spoločenského postavenia žien sa sústredím najmä na tie argumenty, ktorými reagujú na taký spôsob obhajovania a zdôvodňovania podriadenej pozície žien, ktorý odvíja argumentáciu z tézy o odlišnej povahe, „priro-

dzenosti“ či odlišnom poslaní žien a ktorý nebol zaužívaný len v ich dobe, ale neraz sa vyskytuje aj v súčasnosti. Pokúsím sa pritom poukázať na tie momenty v ich argumentácii, ktoré nie sú irelevantné ani v súčasnosti. S vedomím mnohých výrazných zmien, ktorými postavenie žien a rodové vzťahy v demokratických spoločnostiach od doby Millovcov, teda zhruba za poldruha storočia, prešli, môže mať človek pri čítaní niektorých pasáží ich textov dojem, akoby čítal texty reflektujúce problémy našej doby (mám na mysli najmä ich kritiku androcentrizmu, odmietanie znevažovania rodovej problematiky, upozornenie na pôsobenie takých kultúrnych mechanizmov reprodukcie rodových nerovností, akými sú zvyky a tradície). Hoci viaceré názory v ich koncepcii oslobodenia žien možno považovať, ako som vyššie naznačila, za prekonané, stále nás môžu osloviť brilantnosťou a prenikavosťou svojej argumentácie, ku ktorej nijako nezakrývam svoje sympatie.

Aplikácia princípov: politické, občianske a sociálne práva patria aj ženám

K rozvoju feministického myslenia, v rámci ktorého sa v 19. storočí rozvinula argumentácia v prospech oslobodenia žien spod patriarchálnej nadvlády založená na princípoch rovnosti, individuálnej slobody a spravodlivosti, výrazne prispela anglická mysliteľka Harriet Taylor Mill (1807–1858) a jej dlhoročný intelektuálny priateľ, neskôr manžel, liberálny filozof John Stuart Mill (1806–1873). Obaja boli nadšenými prívržencami demokratických reforiem dobovej anglickej spoločnosti, obaja sa angažovali v radikálnych politických kruhoch unitaristov, často sa stretávali s utilitaristami, s členmi skupiny vtedajšej intelektuálnej elity a možno povedať, že obaja zastávali pokrokové demokratické politické názory. Názory, ktoré prezentovala Harriet Taylor Mill vo svojej eseji *Volebné právo žien* (*The Enfranchisement of Women*, 1851), patria vôbec k tým najradikálnejším z obdobia osvietenského feminizmu 19. storočia. Vychádzajúc z teórie prirodzených práv tu formuluje požiadavku, aby boli ženám priznané také isté práva „politické, občianske a sociálne, aké spoločnosť priznáva občanom – mužom“ (H. T. Mill 1970: 93), vrátane rovných práv vo sfére vzdelania a zamestnania.

Myslenie Harriet T. Mill, ako aj Johna S. Milla sa sformovalo na pozadí osvietenskej myšlienkového tradície vyzdvihujúcej také hodnoty a princípy ako racionalita, autonómia, sloboda, prirodzené práva. Millov spis *Poddanstvo žien*⁶ možno považovať za klasické dielo osvietenského liberálneho feminizmu 19. storočia. V tomto spise autor podáva takú kritiku subordinovanej pozície žien v spoločnosti, ktorá vychádza z obhajoby princípov rovnosti a slobody, pričom táto kritika, ako sa domnievam, je v mnohom dodnes aktuálna (žiadalo by sa dodať – tým horšie pre súčasné pomery). Hoci dobové, historické a politické okolnosti vzniku Millovej eseje nepochybne zanechali svoje stopy na jeho analýzach a úvahách, táto práca tematicky i spôsobom argumentácie presahuje dobový kontext a ponúka možnosť ta-

kého čítania a takej interpretácie, vo svetle ktorej sa analyzy a argumenty v nej obsiahnuté ukazujú ako dodnes hodné pozornosti. Je tiež povšimnutiahodné, že autor otvára vo svojej eseji i témy, ktoré (žiaľ) nestratili ani v súčasnosti nič zo svojej aktuálnosti (napr. otázku chýbajúceho „ženského hlasu“ v existujúcom poznaní, problematiku násilia páchaného na ženách a iné).

Ústrednými kategóriami, ktorými John S. Mill aj Harriet T. Mill vo svojej argumentácii operujú, sú kategórie slobody, rovnosti a spravodlivosti. Dôležitým východiskom pre obidvoch je doktrína prirodzených práv a s ňou spojená idea človeka ako nezávislej a autonómnej bytosti. Jasne rozoznávajú, že v dôsledku prevládajúcich patriarchálnych spoločenských pomerov sa tieto princípy uplatňujú len čiastočne a z ich pôsobnosti je vyňatá zhruba polovica ľudstva – ženy. Odhaľujú tak skutočnosť, že ženám je upierané plnohodnotné „ľudské“ občianstvo, je im dokonca upieraný status osoby ako autonómnej ľudskej bytosti, čo je východiskom ich spoločenskej kritiky: Ak ženy nemôžu hlasovať, ak vydaté ženy nemôžu disponovať majetkom, nemožno hovoriť o demokratickej a slobodnej spoločnosti, dôvodia. Jedným z ich cieľov je prispieť k tomu, aby sa princípy slobody a rovnosti, ale aj plného občianstva úplne vzťahovali aj na ženy. Argumentujú v prospech toho, aby občianske práva a slobody, ktoré sa vo vtedajšej spoločnosti stali pomerne rozšírenými, mohli využívať aj ženy.

O princíp slobody opiera svoju argumentáciu Harriet T. Mill keď dôvodí, že sloboda má prislúchať každej ľudskej bytosti rovnako, bez ohľadu na pohlavie. Nikto nemá právo určovať, aké miesto má ženám v spoločnosti prislúchať, naopak, musí byť v kompetencii každého individua, jej či jeho slobodnej vôle, aby sám či sama slobodne určoval/a svoju životnú stratégiu, ciele, ktoré chce dosiahnuť, svoje „miesto“ v spoločnosti. Hoci sa vo svojej argumentácii opiera predovšetkým o humanistické ideály osvietenstva, o princíp slobody a rovnosti, v jej úvahách zaznieva aj princíp užitočnosti (ktorý neskôr v *Poddanstve žien* podrobnejšie rozvedie John S. Mill). Tvrdí napríklad, že spoločnosť musí poskytnúť ženám všetky možnosti, aby sa vzdelávali, a to aj z toho dôvodu, že bez adekvátneho vzdelania sa nemôžu stať dobrými vychovateľkami svojich detí. Nebolo by však správne z toho usudzovať, že Harriet T. Mill vníma materstvo či starostlivosť o výchovu detí ako primárnu úlohu ženy – skôr naopak, zdôrazňuje, že ženy musia mať slobodu pri kreovaní svojich životov, a preto je absolútne nesprávne určovať im zákonom, čo majú a čo nesmú robiť. „Nie je ani nevyhnutné, ani spravodlivé prikazovať ženám, že musia byť buď matkami, alebo nebyť ničím; alebo že ak sa už stali matkami, ničím iným sa nemôžu stať do konca života.“ (H. T. Mill 1970: 103) Tak ako nikomu nenapadne vylúčiť mužské pohlavie napríklad z parlamentu z dôvodu, že muži sa môžu stať vojakmi či námorníkmi, a to by im neumožnilo vykonávať prácu v parlamente, nikto by nemal ani vylučovať ženy z parlamentu z dôvodu, že sú matkami a ich materstvo im neumožňuje plne sa venovať politickej činnosti.

Harriet T. Mill zdôrazňuje, že účasť žien vo verejnej sfére, teda aj vo sfére zamestnania a platenej práce, je súčasťou ich občianskych práv a zároveň je dôležitou podmienkou ich autonómie a slobody.

Problém spoločenskej nerovnosti žien a mužov tematizujú obaja predovšetkým ako problém právny a politický: „(Z)ákon by nemal robiť medzi ľuďmi žiadne rozdiely, ale brať všetkých rovnako, až na prípady, kde sa nerovné zaobchádzanie vyžaduje pozitívnymi dôvodmi,“ argumentuje Mill v *Poddanstve žien*⁷ (J. S. Mill 2003: 11). Mohlo by sa zdať, že v tomto smere Mill neprekračuje limity klasického liberalizmu, keďže rovnosť a spravodlivosť traktuje predovšetkým v politickej rovine. Na druhej strane ale treba zdôrazniť, že John S. Mill, podobne ako Harriet T. Mill, pripisuje veľký význam aj ekonomickej nezávislosti žien a ako člen parlamentu vyvinul nemalé politické úsilie, aby pripravil legislatívne kroky smerujúce k oslobodeniu žien spod ekonomickej nadvlády mužov. Pokiaľ sú ženy finančne závislé od svojich manželov či otcov a nie je im dovolené, aby si samy zabezpečili svoje živobytie, nemôžu sa stať ani svojprávnymi a nezávislými bytosťami v politickom zmysle slova, nemôžu sa stať plnoprávnymi a rovnocennými občiankami štátu. Právo ženy na vlastný majetok sa musí stať súčasťou občianskych práv.

Tým, že problém „poddanstva žien“ tematizujú ako „otázku o spravodlivosti“ (tamže: 34), jasne naznačujú potrebu traktovať uvedený problém ako otázku filozofickú, ku ktorej treba pristupovať bez predsudkov a predpojatostí a ktorej analýza si vyžaduje schopnosť a ochotu neprijímať existujúci stav ako niečo dané a neproblematické, ale, naopak, vyžaduje si schopnosť a ochotu kritického pohľadu. Mill tiež upozorňuje, že pokiaľ ide o odlišnosti medzi ženami a mužmi, hoci skoro každý si myslí, že je kompetentný sa k tejto téme vyjadriť, opak je pravdou; veď v spoločnosti – dodajme, že nielen v jeho dobe – chýba seriózne, predsudkami nezaťažené poznanie a na ňom založená argumentácia. Z týchto úvah zaznieva silná, dodnes aktuálna kritika tradičnej nevšímavosti jednotlivých oblastí vedenia, vrátane filozofie, voči ženám. Mill nepochybne predstavuje výnimku z androcentrizmu západnej filozofie – už aj svojim veľmi dôrazným upozornením na závažnosť a dôležitosť témy a výzvami, aby sa k nej pristupovalo bez predsudkov a s plnou vážnosťou, výrazne prispel k rozvoju a k širšej akceptácii feministickej teórie, ako na to upozorňujú aj viaceré súčasné feministické filozofky (pozri napr. Harding 1986: 109).

Prevažná väčšina mužského pohlavia ešte nedokáže prijať myšlienku spolužitia s niekým seberovným

Popri kritike nerovnosti a nespravodlivosti v politickej rovine si obaja dobre uvedomujú aj širšie spoločenské a kultúrne faktory, ktoré prispievajú k podriadenosti žien, k ich ovládaniu patriarchálnou spoločnosťou. Postavenie žien sa totiž výrazne odlišuje od postavenia ostatných podriadených skupín, „lebo ich páni vyžadujú od nich viac než len konkrétnu službu. Muži nežiadajú jednoducho iba posluš-

nosť žien, ale aj ich city“ (J. S. Mill 2003: 27). Muži chcú nielen to, aby im ženy slúžili, ale aby im slúžili ochotne, s oddanosťou a láskou. A aby muži tento cieľ dosiahli, ako hovorí Mill, zmenili výchovu, pričínili sa o to, aby celý systém výchovy a socializácia slúžili tomuto cieľu. Dievčatá sú vychovávané k tomu, aby dobrovoľne a s ochotou akceptovali svoju subordinovanosť – ženy „sú od najútlejšieho veku vychovávané v presvedčení, že ich ideálna povaha je v priamom protiklade k mužskej; nie sebavedomie a vláda prostredníctvom sebaovládania, ale podriadenosť a podliehanie vláde druhých. Všetky morálky im hovoria, že toto je povinnosť žien, a všetky citové pohnútky zasa, že toto je ich prirodzenosť.“ (Tamže: 27) Právny systém je teda iba jedným, aj keď mimoriadne pevným pilierom patriarchálnej vlády. Poddanstvo žien, táto „disparita privilegií“ postihujúca ženy, je však veľmi efektívne udržiavané aj inými sociálnymi faktormi, predovšetkým výchovou, ale aj celou kultúrou, zvykmi a tradíciami. Mill akoby predvídal podmienky súčasnosti, keď je formálna rovnosť žien a mužov v západných spoločnostiach legislatívne ukotvená, faktickej rovnosti však bránia mnohé jemnejšie mechanizmy a štruktúry, vrátane kultúrnych zvykov a rodových schém myslenia. Jeho odkaz je v tomto zmysle stále aktuálny a nezaškodí si ho pripomenúť, aj keby vyzeral triviálne: zabezpečenie formálnej rovnosti je síce nutnou, ale nie dostačujúcou podmienkou reálnej rovnosti.

Dôležitá je pre oboch otázka pôvodu či príčin pretrvávania nerovnosti medzi ženami a mužmi, pričom tieto príčiny identifikujú v dvoch rovinách – tvrdia, že ženy udržiujú v subordinovanej pozícii pretrvávajúce zvyky, tradície a stereotypy, ako aj záujem mužov. Vylúčenie žien z verejného života korení hlavne vo vôli a túžbe mužov, „aby sa zachovala ich podriadenosť v domácom živote; pretože prevažná väčšina mužského pohlavia ešte nedokáže prijať myšlienku spolužitia s niekým seberovným,“ (tamže: 75) zdôrazňuje Mill túto vcelku radikálnu myšlienku a podopiera ju nasledovnou úvahou: „Keby to tak nebolo, myslím, že takmer každý by pri súčasnom stave názorov na politiku a politickú ekonomiu uznal nespravodlivosť vylúčenia polovice ľudstva z väčšiny lukratívnych zamestnaní a z takmer všetkých vysokých spoločenských funkcií, určujúc jej už od narodenia, že buď nie je a za žiadnych okolností sa ani nemôže stať vhodnou na povolania, bežne dostupné aj tým najhlúpejším a najnižším predstaviteľom druhého pohlavia, alebo nech je akákoľvek vhodná na tieto povolania, budú jej zakazovať, len aby sa zachovali výlučne v prospech mužov.“ (Tamže: 75) Je presvedčený o tom, že racionálne uvažujúci človek jednoducho musí prijať argumenty v prospech odstránenia poddanstva žien a zdôrazňuje, že vyvrátenie názorov o správnosti a prijateľnosti subordinovanej pozície žien je práve preto také obtiažne, lebo tieto názory sa neopierajú o racionálny argument, ale spočívajú vo zvyku a vo všeobecnom cítení. Podobne uvažuje o príčinách podriadenosti žien aj Harriet T. Mill: „Ak si postavíme otázku, prečo polovica ľudského rodu je v podriadenom postavení vo

vzťahu k druhej polovici – prečo každá žena má byť iba prídatkom k nejakému mužovi, niečím, čomu nie je dovolené mať vlastné záujmy, aby v jej mysli sa nenachádzalo nič, čo by mohlo konkurovať jeho záujmom a jeho pôžitkom, jediný dôvod, ktorý možno udať, je to, že si to tak muži želajú. Je pre nich príjemné, že muži žijú pre seba samých, kým ženy žijú pre mužov.“ (H. T. Mill 1970: 107) Moderná, civilizovaná a pokroková spoločnosť môže byť vybudovaná len na základe rovnosti všetkých ľudských bytostí, dôvodí Harriet T. Mill, a ústredným princípom riadenia spoločenských záležitostí musí byť princíp spravodlivosti. Kým na menej vyspelých stupňoch spoločenského vývinu vládla morálka prikazovania a poslušnosti, v modernom svete „normálnym stavom je spoločnosť rovnocenných“. „V modernom živote sa v jeho pokrokovom vývoji prikazovanie a poslušnosť stále viac a viac stávajú výnimočnými prípadmi; všeobecným pravidlom sú rovnocenné vzťahy.“ (J. S. Mill 2003: 66)

Diskusia o príčinách nerovnosti musí byť reálna, nesmie sa uspokojiť sa s vágnymi a všeobecnými tvrdeniami

V súvislosti s otázkou príčiny či pôvodu subordinovaného postavenia žien v spoločnosti otvára J. S. Mill aj otázku existencie alebo neexistencie podstatných, substanciálnych alebo prírodou daných odlišností medzi pohlaviami. Reaguje tak na (nielen v jeho dobe, ale ako na začiatku tohto článku uvedený citát ukazuje, aj v súčasnosti) rozšírené názory, ktoré spoločenské postavenie žien, ich status a ich možnosti odvodzujú priamo z ich prirodzenosti, z „biologickej podstaty“. Napríklad proti názoru, ktorý nízke zastúpenie žien v niektorých oblastiach ľudskej činnosti, či už vo vede, umení alebo v riadení spoločnosti, zdôvodňuje a ospravedlňuje ich inakosťou, odlišnou mentálnou výbavou či dokonca ich údajne nedostatočnými kognitívnymi schopnosťami, argumentuje nasledovne: „Nedá sa považovať za nemožné, že by žena nemohla byť Homérom, alebo Aristotelom, alebo Michelangelom, alebo Beethovenom preto, lebo ani jedna žena ešte v skutočnosti nevytvorila diela porovnateľné v niektorom smere dokonalosti s ich dielami. Tento negatívny fakt nanajvýš necháva otázku nezodpovedanú a otvorenú (...). Je však celkom isté, že žena môže byť kráľovnou Alžbetou, alebo Deborahou alebo Janou z Arcu, pretože toto nie je dedukcia, ale fakt.“ (J. S. Mill 2003: 81) Z faktu, že niekto niečo doteraz nevykonával, nijako nemožno vyvodiť záver o nemožnosti či neschopnosti vykonania tej veci danou osobou. Podobne prenikavou analytickou schopnosťou odhaľuje chyby v (nielen v jeho dobe) zaužívanej argumentácii v prospech existujúceho systému usporiadania rodových vzťahov, ktorá je založená na „masovom cítení“ a svoju obhajobu rovnosti medzi pohlaviami podopiera prenikavými filozofickými argumentmi. Na margo tézy nezriedka zaznievajúcej v rôznych kontextoch aj v súčasnosti, podľa ktorej historická skúsenosť hovorí v prospech existujúceho systému, a tak vlastne potvrdzuje nadvládu mužov nad ženami, Mill upozorňuje: „(D)iskusia musí byť reálnou disku-

siou, postupujúcou k základom a neuspokojujúcou sa s vágnymi a všeobecnými tvrdeniami. Nebude napríklad stačiť všeobecné tvrdenie, že skúsenosť ľudstva sa vyslovila v prospech existujúceho systému. Skúsenosť zrejme nemohla rozhodnúť medzi dvoma smermi, keďže existovala skúsenosť iba s jedným smerom.“ (Tamže: 34)

Nerovnosť práv mužov a žien nemá podľa Johna S. Milla, podobne ako podľa Harriet T. Mill, iný zdroj než právo silnejšieho. Je však paradoxné, že hoci pokrok ľudskej spoločnosti viedol k tomu, že v ostatných sférach života jednotlivca i celej spoločnosti sa toto právo už nevníma ako základný princíp konania a usporiadania vzťahov medzi ľuďmi, vo sfére vzťahov medzi pohlaviami sa ešte stále uznáva, čo je v rozpore so základnými princípmi, na ktorých sú moderná spoločnosť, civilizácia a kultúra postavené. Tento princíp je v rozpore s ľudským a spoločenským pokrokom – je to „relikt minulosti“, „izolovaný fakt“, ktorý vo vyspelejšej spoločnosti nemá žiadne opodstatnenie. V *Poddanstve žien* nájdeme množstvo brilantných argumentov, ktorými autor radom vyvracia všeobecne rozšírené názory na menejcennosť žien a dochádza k záveru, podľa ktorého „akýkoľvek univerzálny zvyk neposkytuje (...) nijaký predpoklad a nemal by vytvárať predsudok v prospech usporiadania, ktoré umiestňuje ženy do sociálneho a politického područia mužov (...) a že pokiaľ celkové smerovanie ľudského pokroku až do súčasnosti, celkový prúd moderných tendencií oprávňuje na nejaký úsudok o našej téme, tak je to ten, že tento relikť minulosti je v rozpore s budúcnosťou a musí nevyhnutne prestať existovať.“ (Tamže: 28–29). A to predovšetkým preto, že v modernom svete miesto ľudí v spoločnosti už nie je určené rodokmeňom a „nemilosrdnou väzbou k miestu svojho narodenia“, ale ľudia v takomto svete „majú slobodu využívať svoje schopnosti a priaznivé príležitosti, ktoré sa ponúkajú; dosahovať spôsob života, ktorý je pre nich najžiaducejší“ (tamže: 29). Zdôrazňuje pritom, že „akékoľvek mentálne rozdiely, ktoré údajne existujú medzi ženami a mužmi, sú iba prirodzeným dôsledkom rozdielov v ich výchove a okolnostiach a nesvedčia o žiadnom radikálnom rozdiely a tým menej o ich radikálnej menejcennosti od prírody“ (tamže: 80). Treba však povedať, že Mill v tejto otázke nie je celkom jednoznačný – kým na jednej strane je skeptický voči tvrdeniam o „údajnej existencii“ mentálnych rozdielov medzi ženami a mužmi, na druhej strane venuje nemálo úsilia tomu, aby vyzdvihol pozitívny význam a dôležitosť niektorých mentálnych či charakterových črt, ktorými sa ženy odlišujú od mužov. Môže tu vzniknúť dojem, že jeho úvahy o tejto otázke oscilujú medzi klasickou liberalistickou pozíciou, ktorá princíp rovnosti buduje na predpoklade rovnakosti, a pozíciou, ktorá sa vo feministickej teórii zreteľnejšie artikulovala až v období nástupu druhej vlny feminizmu v 60. a 70. rokoch minulého storočia, teóriou diferencie.

Vyššie som už naznačila, že Millova pozícia v otázke povahy a schopnosti žien sa môže spočiatku javiť ako pozícia skepticizmu, z ktorej odmieta možnosť poznania „prirodzenej“ povahy žien. Podčiarkuje, že predstavy o povahe žien,

ktoré existujú v rozličných spoločnostiach, sú len „čisto empirické zovšeobecnenia skonštruované bez filozofie alebo analýzy“ (tamže: 98), ktoré nemôžu mať váhu argumentu pre všeobecné závery. Myslím si, že jeho prístup k tejto otázke je ovplyvnený aj jeho empiristickou epistemologickou pozíciou, vo svetle ktorej je dôležitá požiadavka, aby poznanie vychádzalo zo skúsenosti, z toho, čo je prístupné pozorovaniu. Ľudskú bytosť však „nemôžeme izolovať od okolností jej prostredia, aby sme sa experimentálne uistili, aká by bola od prírody“ (tamže: 100) a tak zistili, aká je jej prirodzenosť. To, čo ale môžeme urobiť, je uvažovať o tom, v akých podmienkach žije a ako ju tie podmienky môžu ovplyvniť.

To, čo sa teraz nazýva prirodzenosťou žien, je výlučne umelá vec

Harriet T. Mill aj John S. Mill sa vo svojej argumentácii na obranu slobody a rovnosti všetkých bez ohľadu na pohlavie opierajú o myšlienku, podľa ktorej ženy disponujú rovnakými schopnosťami a charakterovými vlastnosťami ako muži. John S. Mill však pripúšťa, že ženy sú predsa len v istom zmysle odlišné, napríklad na rozdiel od mužov sú zamerané skôr na praktické záležitosti a „všeobecné smerovanie ich talentov je praktické“ (J. S. Mill 2003: 85) alebo že ženská myseľ sa vyznačuje príklonnosťou „k prítomnosti, realite, aktuálnym faktom“ (tamže: 87). V súvislosti s takouto ambivalentnosťou filozofických názorov treba podľa môjho názoru upozorniť na dve tézy, ktoré vo svojich úvahách rozvíja a o ktoré svoju argumentáciu opiera. V prvom rade je dôležité si povšimnúť, že existujúce pozorovateľné odlišnosti v charaktere či správaní mužov a žien Mill pripisuje najmä vplyvu spoločnosti a kultúry, výchovy a socializácie. Rozdiely, ktoré sú aktuálne pozorovateľné, mohli vzniknúť „iba samotnými okolnosťami bez akéhokoľvek rozdielu v prirodzených schopnostiach“ (tamže: 85). Jediným závažným a nespochybniteľným pozorovaným rozdielom medzi pohlaviami je rozdiel v ich spoločenskom postavení a vplyve. Na druhej strane je Mill ochotný uvažovať aj o povahe žien – aj keď, ako zdôrazňuje, je to úvaha čisto hypotetická – ako odlišnej od povahy mužov, avšak tieto odlišnosti sleduje ako „dôsledky vonkajších vplyvov“. Druhý moment, na ktorý chcem upozorniť, spočíva v tom, že filozof vyzdvihuje pozitívnu hodnotu odlišnosti žien, napríklad ich zameranie na praktické veci, príklonom „ženskej mysle k prítomnosti, realite, aktuálnym faktom“ (tamže: 87), „jej živší záujem o aktuálne pocity ľudí, vďaka čomu vo všetkom zvažuje predovšetkým to, čo by sa malo zaviesť do praxe a akým spôsobom to ovplyvní ľudí“ (tamže: 88) vyzdvihuje ako potrebnú protiváhu prílišnému hlbaniu, ktoré ľahko zabúdi do ilúzií metafyziky, do húštiny slov.⁸

Ako o tom svedčí citát na začiatku tohto článku, nielen vo viktoriánskom Anglicku, ale aj v súčasnosti sa nezriedka objavuje argumentácia obhajujúca subordinované postavenie žien odvolávaním sa na tzv. ženskú prirodzenosť, na prirodzené vlohy a schopnosti žien či na ich prirodzené poslanie.

Myslím si, že na tomto mieste je vhodné odcitovať trošku dlhšiu pasáž z Millovej eseje, ktorú by sme mohli čítať aj ako odpoveď tým, ktorí sa vo svojom úsilí zdôvodniť existujúce *status quo* rodovej ne/rovnosti odvolávajú na odlišné poslanie žien a mužov: „Nikam nevedie ani tvrdenie, že obe pohlavia sú vďaka svojej prirodzenosti dobre prispôsobené svojim súčasným funkciám a postaveniu a že vďaka nej sa na ne hodia. Stojac na stanovisku zdravého rozumu a povahy ľudskej mysle, odmietam to, že niekto pozná alebo môže poznať prirodzenosť oboch pohlaví, pretože nikto ich nikdy nevidel ináč, než ich vidíme v súčasnom vzťahu. Keby bola niekedy existovala spoločnosť mužov a žien, kde ženy nie sú pod nadvládou mužov, mohli by sme vedieť niečo o mentálnych a morálnych rozdieloch, ktoré môžu byť vlastné ich prirodzenosti. To, čo sa teraz nazýva prirodzenosťou žien, je výlučne umelá vec – výsledok násilného potláčania v niektorých smeroch a neprirodzenej stimulácie v smeroch iných.“ (Tamže: 35) Autor tu nielenže upozorňuje na nemožnosť poznať „prirodzenú“ povahu žien – veď to, čo sa za také považuje, je výsledkom pôsobenia celého súboru sociálnych a kultúrnych faktorov, zvyku, výchovy a socializácie, ale odhaľuje aj falošnosť každej argumentácie, ktorá vychádza z konštatovania „prirodzených“ vlôh a schopností – veď ak by muži naozaj vážne verili, tak ako to hovoria, že rola manželky a matky je prirodzeným poslaním ženy, nestavali by pre ne bariéry znemožňujúce, aby sa realizovali aj v iných sférach. Veď ak by naozaj verili v silu prirodzenosti, museli by veriť aj v to, že ženy budú konať podľa svojej prirodzenosti bez vonkajšieho nátlaku či ovplyvňovania. Vyzerá to teda tak, že samotní muži neveria tomu, čo hlásajú. Ich názor je skôr protikladný tomu proklamovanému: Obávajú sa, že ak ženy budú mať otvorené všetky možnosti, nebudú „ochotné akceptovať svoje údajné prirodzené (t. j. podradené, pozn. autorka) postavenie. Rád by som počul niekoho otvorene formulovať doktrínu (...): „Pre spoločnosť je nevyhnutné, aby sa ženy vydávali a rodili deti. Nebudú to však robiť, pokiaľ na to nebudú donútené. Preto je nevyhnutné ich na to donútiť.“ (Tamže: 43) Že sa to zdá byť príliš ostré a radikálne? Mill ponúka riešenie, ktoré by sa dalo akceptovať aj dnes. Keby to takto niekto otvorene povedal, bolo by možné mu odpovedať: Najprv vzdajte česť ich práci, oceňte ich služby a nebudete ich musieť nútiť. „A tu je podľa môjho presvedčenia kľúč k názorom tých mužov, ktorí majú skutočnú antipatiu k rovnakej slobode žien. Som presvedčený, že sa neboja toho, že by sa ženy nechceli vydávať – pretože si nemyslím, že niekto naozaj takúto obavu má – ale že budú trvať na tom, aby manželstvo bolo rovné.“ (Tamže: 45)

Poznanie, ktoré muži môžu získať o ženách, je zúfalo nedokonalé

Na margo tvrdení o údajnej ženskej prirodzenosti John S. Mill formuluje svoj skeptický postoj voči tomu, čo vôbec možno vedieť o povahe žien. Myslím si, že aj v súčasnosti je aktuálny postreh, podľa ktorého „poznanie, ktoré muži môžu získať o ženách (...), je až zúfalo nedokonalé a povrchné

a vždy také aj zostane, pokiaľ ženy samy o sebe nepovedia to, čo majú povedať“ (J. S. Mill 2003: 40). A keď súčasné feministky upozorňujú na dôležitosť ženského hlasu a vyzývajú ženy, aby samy prehovorili o svojich životoch a o svojej skúsenosti, akoby sme začuli aj poldruha storočia starý hlas Johna Stuarta Milla, podľa ktorého problém odlišnosti pohlaví je takým predmetom, „o ktorom nie je možné nič definitívne poznať, pretože tí, ktorí jediní ho môžu poznať – samotné ženy – poskytli len málo svedectiev, a navyše aj tie sú prevažne skreslené“ (tamže: 38).

Mill ostro odsudzuje zvyk zaužívaný v spoločnosti, a podľa mňa to platí dodnes, keď si skoro každý myslí, že môže vynášať súdy o úlohe žien v spoločnosti alebo o tom, aké sú ženy a v čom sa líšia od mužov, a to najčastejšie bez toho, aby svoje názory opieral o seriózne poznanie a na takomto poznaní založenej argumentácii. Tieto úvahy možno vnímať ako prenikavú kritiku znevažovania a bagatelizácie rodovej problematiky vo všeobecnosti aj ako kritiku androcentrizmu vedy a filozofie a ich tradičnej nevšímavosti voči ženám. Zároveň dôsledne obhajuje princíp rovnosti a individuálnej slobody, možno teda povedať, že jeho *Poddanstvo žien* je rozvinutím osvietenského presvedčenia, podľa ktorého sú spoločenské inštitúcie obhájiteľné iba v tom prípade, ak sú v súlade s ľudským rozumom, ak ich existencia a charakter sú racionálne zdôvodniteľné. „Právne podriadenie jedného pohlavia druhému“ (tamže: 9) však racionálne obhájiteľné nie je, presvedčivo argumentuje John S. Mill, preto musí byť prekonalé nastolením vzťahov úplnej rovnosti. Princíp slobody sa musí uplatniť aj v súkromnej sfére, vo sfére rodiny, dôvodí aj Harriet T. Mill a požaduje, aby štát nereguloval manželstvo zákonom, hlavne aby nezakazoval rozvod. Podľa jej názoru oslobodenie žien nutne predpokladá, aby získali slobodu plne participovať vo sfére platenej práce. Predpokladá, že ak ženy budú zarábať a finančne prispievať na živobytie rodiny a nadobudnú ekonomickú nezávislosť, nebude možné, aby s nimi ich manželia zaobchádzali tyransky. Jedine práca mimo domácnosti, ktorá poskytuje ekonomickú slobodu, môže prispieť k tomu, aby ani v rodine neboli ženy vnímané ako slúžky, ale ako rovnocenné partnerky. V tomto bode Harriet T. Mill svojimi názormi značne predstihuje svojho manžela, ktorý pripúšťa zachovanie rodovej delby práce – podľa jej názoru ekonomická nezávislosť má pre ženy zásadný význam, je niečím, čoho sa za žiadnych okolností nemôžu vzdať.

Bremeno dôkazu majú znášať tí, ktorí trvajú na disparate privilegii

John S. Mill sa hneď na začiatku svojej eseje kriticky vyrovnáva s prevládajúcimi názormi na povahu či „prirodzenosť“ žien, na ich úlohu a miesto v spoločnosti, s ustálenými zvykmi a stereotypmi, uvedomujúc si obtiažnosť argumentácie, ktorá ide proti tomu, čomu väčšina ľudí verí, čo nazýva „masovým cítením“. Problém s argumentáciou, ktorá ide proti „takmer univerzálnemu názoru“, proti „všeobecnému cíteniu“, nespočíva v nejasnosti či nedostatočnosti rozumových dôvodov v prospech slobody a rovnosti žien, ale v tom, že ta-

kého „cítanie“ sa zdá byť silnejšie ako racionálna argumentácia – silnejšie tým, že „čím horšie sa mu vedí v boji argumentov, tým sú jeho zástancovia presvedčenejší, že ich cítanie musí mať hlbší základ, ktorého sa argumentácia netýka; a pokým cítanie pretrváva, vždy si buduje čerstvé obranné valy, aby zaplnilo každú trhlinu vo valoch starých“ (J. S. Mill 2003: 10). Je možno paradoxné, že čerstvé obranné valy sa budujú aj za pomoci autority vedy, ako sme toho neraz svedkami, keď sa stretávame s argumentáciou odvolávajúcou sa na vedecké fakty, údajne potvrdzujúce odlišnosť charakteru (žien a mužov) a prirodzenosť deľby rodových rolí, legitimizujúcej tak existujúce nerovnosti.⁹ Sledujme ale Millovo úvahy ďalej: Tí, ktorí chcú útočiť na všeobecne rozšírený názor, podľa ktorého „muži majú právo prikazovať a ženy povinnosť poslúchať“ alebo podľa ktorého „sú muži stvorení na vládnutie, kým ženy naň stvorené nie sú“, a je preto prípustné, ba aj správne upierať „ženám akúkoľvek slobodu alebo privilégiá poskytované (...) mužom“ (tamže: 11), znášajú ťažké bremeno, keďže v takomto prípade neplatí to, čo platí vo všetkých ostatných prípadoch, totiž že „sa bremeno dôkazu (...) predpokladá u tých, ktorí sú proti politickej slobode; ktorí trvajú (...) na nejakej diskvalifikácii či disparite privilégií“ (tamže: 10–11). Myslím si, že s podobnou situáciou sme neraz konfrontovaní aj v súčasnosti, keď zisťujeme, že argumentácia smerujúca k potvrdeniu potreby rodovej rovnosti v akejkoľvek sfére alebo smerujúca proti rodovým stereotypom naráža na múr nepochopenia, presnejšie nechcenia. Tak ako v Millovej dobe, aj v súčasnosti je rozšírená naturalizácia rodových stereotypov, nielen vysvetľovanie, ale aj schvaľovanie nerovnosti odvolávaním sa na „ženskú prirodzenosť“, ktorú vraj emancipácia narúša, a tým prináša svoje „trpké ovocie“. Aj v súčasnosti totiž platí to, čo Mill hovorí na adresu moci: „nech utláča kohokoľvek, vždy predstiera, že tak robí pre jeho vlastné dobro“ (tamže: 76).

Muži sú nespôsobilí na zverenie výkonu absolútnej moci

Názor Millovcov, podľa ktorého politický a domáci, súkromný život sú navzájom úzko prepojené, patrí medzi tie postrehy, ktorými značne predstihli svoju dobu a vybočili aj z rámca tradičného liberalistického chápania dištinkcie medzi verejnou a privátnou sférou. Ako som už naznačila, diskriminácia žien vo verejnej sfére vyviera podľa názoru oboch z túžby mužov ovládnuť ženu vo sfére rodiny, preto zdôrazňujú, že odstránenie subordinovaného postavenia žien si vyžaduje reformu existujúcich zákonov, osobitne manželského zákona, ktorý drží manželku v područí manžela. Pokiaľ je „manželka slúžkou, pripútanou k svojmu manželovi“ (J. S. Mill 2003: 48), nemožno očakávať, že sa stane svojprávnou a autonómnou, skutočne slobodnou bytosťou. Vo svojej kritike inštitútu manželstva Mill¹⁰ neobchádza ani problém domáceho násillia voči ženám, keď píše o veľkom počte mužov, ktorí sa bez toho, aby boli v zmysle zákona zločincami, „vyžívajú v najkrajnejších prejavoch telesného násillia na nešťastnej žene, ktorá jediná spomedzi dospelých osôb nemôže ich brutali-

tu ani odraziť, ani od nej utiecť; a ktorej krajná závislosť povzbudzuje ich nízke a hrubé povahy“ (tamže: 55). Dobre si uvedomuje aj to, že zavedenie prísnejších trestov v takýchto prípadoch nepovedie k žiaducej náprave, pokiaľ obeť ostane v moci svojho trýzniteľa a nebude mať právo na rozvod. Aj preto žiada upraviť zákon tak, aby ženám umožnil jednoduchší rozvod. Na margo týchto úvah možno poznamenať, že z perspektívy súčasného stavu problematiky domáceho násillia páchaného na ženách sa tieto úvahy, znejúce v polovici 19. storočia zrejme dosť radikálne, javia ako prehnane, až naivne optimistické. Súčasná skúsenosť (tak zahraničné, ako aj domáce) totiž ukazuje, že ani ekonomická nezávislosť žien, ani možnosť legálne nekomplikovaného rozvodu manželstva tento negatívny fenomén neodstránili. Mill však ide vo svojej analýze a argumentácii ďalej, keď ako hlavnú príčinu násillia páchaného na ženách ich manželmi identifikuje zneužívanie moci, keď s istým sarkazmom poznamenáva: „Muži nie sú povinní preukazovať sa ako predpokladom pre sobášny obrad potvrdením, že sú spôsobilí na zverenie výkonu absolútnej moci.“ (Tamže: 54) Domnievam sa preto, že aj v tejto, v súčasnosti tiež veľmi aktuálnej a naliehavej otázke, sa Mill preukázal ako kritický mysliteľ a ako pozorovateľ s mimoriadne bystrým a jasnozrivým pohľadom, prinajmenšom v tom zmysle, že problém násillia voči ženám usúvzťažnil s patriarchálnym charakterom spoločenských vzťahov, s existenciou asymetrickej deľby moci medzi ženami a mužmi.

Rodová deľba práce ako vec slobodnej voľby?

Millovo presvedčenie, podľa ktorého na úplné odstránenie despotickej vlády mužov nad manželkami „nie je nič potrebnéjšie ako to, aby aj ženy nadobudli rovnaké práva a dostalo sa im ochrany zo strany zákona tým istým spôsobom, ako sa dostáva ostatným osobám“ (J. S. Mill 1995: 96), a prílišné sústredenie sa na rovnosť pred zákonom spôsobujú nižšiu mieru jeho vnímanosti voči iným než právnym formám nerovnosti žien a mocenskej nerovnováhy medzi pohlaviami. Viaceré pasáže Millovej práce o poddanstve žien dávajú dobrý dôvod pre takúto kritiku; autor sa často vyjadruje tak, akoby sa domnieval, že ak sa ženám poskytnú rovnaké práva, ako majú muži, bude to dostačujúce pre odstránenie *disparity privilégií* a pre elimináciu ich subordinovanej pozície.

Mill v podstate neproblematizuje dobový model rodovej deľby práce v rodine, ktorý prisudzoval mužom rolu živiteľa rodiny a ženám rolu manželky a vychovávateľky detí, pričom problém rodovej deľby práce tematizuje najmä v kontexte problematiky práva žien na vlastný majetok. Uvádza, že tam, kde živobytie nezávisí od majetku, ale od zárobku, „bežné usporiadanie, v ktorom muž zabezpečuje príjem a manželka riadi domáce výdavky, sa mi zdá vo všeobecnosti tým najvhodnejším rozdelením práce medzi dvoma osobami. (...) Pri inak správnom stave vecí preto nie je, podľa mňa, žiaducim zvykom, aby manželka prispievala svojou prácou k príjmu rodiny.“ (J. S. Mill 2003: 72) Takýto názor možno vnímať ako silne „rušivý prvok“ v celkovej jeho libe-

ralistickej koncepcii (pozri napr. Gatens 1991), je to téza, ktorá nie je v súlade s jeho vyzdvihovaním osobnej slobody a voľby životných stratégií. Ako som naznačila, práve uvedený Millov názor sa stal jedným z hlavných terčov kritiky zo strany súčasných feministických filozofiiek.¹¹ Vskutku, odmietanie myšlienky o predurčenosti žien na isté úlohy a roly a jeho kritika ideológie „oddelených sfér“ by boli priam kontradiktórické k názoru, podľa ktorého primárnou úlohou ženy je rola matky a manželky. Mill však vôbec netvrdí, že výlučnou úlohou žien je byť matkou a manželkou, ale vyzdvihuje princíp slobodnej voľby. Podobne ako pre Harriet T. Mill, aj pre neho je dôležité to, aby zákon nebránil ženám plne sa realizovať v akejkoľvek sfére – aj keď vydatá žena sa spravidla bude venovať výchove detí a starostlivosti o rodinu, musí tu byť zabezpečená čo najväčšia voľnosť a „nemalo by byť nič, čo by bránilo schopnostiam výnimočne prispôbeným na akúkoľvek činnosť, aby sa plne rozvinuli bez ohľadu na manželstvo“ (J. S. Mill 2003: 73). Podľa môjho názoru treba jeho schvaľovanie tradičnej deľby rodových rolí v rodine interpretovať v kontexte s jeho vyzdvihovaním hodnoty a významu domácej práce pre celú spoločnosť; ako dôvodí, sféra domácej práce je rovnako dôležitá pre blaho všetkých ako sféra verejnej práce.

V súvislosti s vyššie načrtnutými Millovými názormi sa vynára aj otázka o kompatibilitate ním zdôrazňovaného princípu rovnosti na jednej, a tiež ním obhajovanej tradičnej deľby práce v rodine na druhej strane. Podľa interpretácie, ktorú ponúka M. L. Shanley, Millovo presvedčenie o rovnosti bolo silnejšie a možno mu pripísať inú teoretickú váhu než jeho tradicionalistickým názorom týkajúcim sa deľby práce v rodine. Jeho viera v nevyhnutnosť rovnosti ako podmienky manželského partnerstva či priateľstva mala povahu teoretického princípu či zásady a spočívala na normatívnom predpoklade, že ľudské vzťahy medzi rovnými sú vyššieho rádu, sú morálne hodnotnejšie než vzťahy medzi nerovnými. Na druhej strane jeho presvedčenie, že rovnosť možno nastoliť aj v prípade, keď ženy budú mať výlučnú zodpovednosť za udržiavanie domácnosti, navrhuje táto autorka interpretovať ako filozofov predpoklad, ktorý možno aj podľa jeho názoru modifikovať a zmeniť, ak sa v praxi neosvedčí, resp. ak ho skúsenosť vyvráti (podobne ako tvrdil, že nemožno teoreticky rozhodnúť, či je lepší socializmus alebo kapitalizmus, ale musí sa to preveriť v praxi). Princíp rovnosti v manželstve preňho mal charakter morálneho imperatívu, kým deľbu práce v rodine považoval zrejme za empirickú záležitosť, ktorá sa môže meniť podľa okolností. Možno preto súhlasiť s názorom, podľa ktorého konečný Millov návrh na odstránenie poddanstva žien nespočíva primárne v návrhu rovnosti príležitostí, ale v jeho návrhu manželského priateľstva – rovnosť šancí je len nástrojom, pomocou ktorého je takéto priateľstvo dosiahnuteľné (Shanley 2000: 414–419).

V otázke ekonomickej nezávislosti žien je Harriet Taylor Mill oveľa dôslednejšia. Vo svojej obhajobe volebného práva žien totiž reflektuje, že získanie volebného práva nebu-

de dostatočné, pokiaľ ženy nezískajú možnosť plne a slobodne participovať vo sfére platenej práce. Predpokladá, že ak si ženy budú zarábať a finančne prispievať na živobytie rodiny a nadobudnú tak ekonomickú nezávislosť, nebude možné, aby s nimi manželia zaobchádzali tyransky; jedine práca mimo domácnosti, poskytujúca ekonomickú slobodu, môže prispieť k tomu, aby ani v rodine neboli vnímané ako slúžky, ale ako rovnocenné partnerky. V tomto bode Harriet T. Mill svojimi názormi značne predstihuje Milla, ktorý nespochybňuje tradičnú deľbu práce medzi manželmi, aj keď tvrdí, že by mala vychádzať z dohody, a nie z donútenia.

Načo je dobrá rodová rovnosť

Millove úvahy o poddanstve žien jasne prezrádajú autorovu utilitaristickú filozofickú, resp. etickú pozíciu. Potrebu a nutnosť oslobodenia žien zdôvodňuje hlavne tým, že iba ono vytvára priestor pre každého jednotlivca, teda nielen pre ženy, ale aj pre mužov, aby plne rozvinuli svoje vlastné osobnostné predpoklady a schopnosti a realizovali najvyššiu mieru svojho vlastného osobného šťastia, od čoho následne závisí aj rozkvet spoločnosti ako celku. V pozadí tejto argumentácie nie je ťažké rozpoznať utilitaristický princíp „najväčšieho možného šťastia čo najväčšieho počtu ľudí“, ktorý John S. Mill, podobne ako Harriet T. Mill vo *Volebnom práve žien*, obratne využíva tak pri kritike existujúcich pomerov, ako aj pri zdôvodňovaní vlastných návrhov reforiem vedúcich k odstráneniu podriadenosti žien. Inými slovami, ich argumentácia sa odvíja od dvoch základných predpokladov či téz, ktoré prenikajú úvahami zhrnutými najmä v *Poddanstve žien* a v ktorých sa vyjadruje tak ich liberalistické, ako aj ich utilitaristické filozofické presvedčenie. Podľa prvej tézy rovnosť žien pred zákonom je požiadavkou, ktorá vychádza zo samotného princípu spravodlivosti, pretože spoločenská spravodlivosť ani individuálna sloboda bez nastolenia takejto rovnosti sa nemôže realizovať. Druhé východisko tvorí téza o užitočnosti, výhodnosti prekonania vzťahov dominancie a subordinácie v celospoločenskom meradle. Tieto dva predpoklady sa spájajú v jednu tézu fundamentálneho významu, ktorá tvorí kostru ich základného argumentu – podľa tejto tézy nerovnosť žien a mužov je aj nespravodlivá aj škodlivá, a to tak pre celú spoločnosť, ako aj pre každého jednotlivca, tak pre ženy, ako aj pre mužov. Samozrejme, môžu tu vzniknúť isté pochybnosti o samotnej kompatibilitate týchto dvoch princípov alebo aj otázky týkajúce sa toho, či hlavným princípom, ktorým sa najmä Mill v *Poddanstve žien* riadi, je liberalistický princíp rovnosti alebo utilitaristický princíp užitočnosti (pozri Shanley 2000: 400–419). Zdá sa ale, že Mill vhodne a z hľadiska presvedčovacej sily svojej argumentácie aj účelne spája oba tieto princípy, keď sa pýta na úžitok, aký by ľudstvu priniesli navrhované zmeny v postavení žien v manželstve, ale aj vo verejnej sfére politiky, v oblasti profesijného uplatnenia sa, vzdelávania a výchovy, t. j. keď sa pýta na úžitok, aký by prinieslo odstránenie právnej nespôsobilosti žien a ich akceptovanie ako rovných s mužmi vo všet-

kom, čo patrí k občianstvu. Jeho otázka *Cui bono?* a jeho odpovede argumentujúce v prospech užitočnosti odstránenia nerovnosti pre celú spoločnosť nie sú veľmi vzdialené ani od súčasného verejného diskurzu, napr. o zastúpení žien v politike v našich podmienkach, kde sa neraz formuluje otázka o tom, prečo by malo byť zastúpenie žien v politickej reprezentácii vyššie. V pozadí tejto otázky sa skrývajú ďalšie, zamerané predovšetkým na účel: k čomu by mala zmenená situácia smerovať, čo od takejto zmeny očakávame, aký z toho budeme mať úžitok, „načo by to bolo dobré“. Orientácia na užitočnosť či výhodnosť je v Millovej eseji celkom zrejماً a v istom zmysle, z hľadiska celkového kontextu jeho filozofickej orientácie, osobitne z hľadiska jeho utilitarizmu, ale aj z hľadiska jeho politickej činnosti a cieľov, aj pochopiteľná. Myslím si však, že aj tak sa možno – a aj treba – pýtať, či je táto otázka orientovaná na úžitok vždy celkom dobrá a prijateľná. Prínajmenšom z toho dôvodu, že v jej pozadí je mlčky prijímaný predpoklad, podľa ktorého istá sféra – napr. politika – akosi automaticky či prirodzene patrí jednému pohlaviu, mužom, preto vstup žien do nej treba osobitne zdôvodňovať prostredníctvom ich predpokladaného a očakávaného prínosu v danej oblasti. O takomto zamlčanom predpoklade svedčí podľa môjho názoru aj skutočnosť, že otázka o prínose mužov do politiky zvyčajne nie je ani formulovaná – zvyčajne sa nikto nepýta, prečo je toľko mužov v politike a aký je ich prínos. Na ešte hlbšom podlaží takéhoto typu uvažovania je podľa môjho názoru možné identifikovať presvedčenie rozšírené v rámci európskej filozofickej tradície, podľa ktorého normou „človečenskosti“ je muž. Vskutku, ako na to poukázali aj viaceré feministické filozofky, za univerzálnym človekom západnej filozofie sa tradične skrýval muž (pozri napr. Kiczková 1991, Farkašová 1994).

Sproblematizovanie otázky *Cui bono?*, teda otázky o tom, komu rodová rovnosť slúži, v čí prospech bude, možno formulovať aj pomocou ďalšej otázky: Máme požadovať vyššie zastúpenie žien vo verejnej sfére, v politike, ale aj v ekonomike – napr. vo vyšších manažérskych postoch, v podnikaní – a vôbec v rozhodovacích pozíciách preto, lebo od ich vyššieho zastúpenia očakávame nejaký úžitok, prospech pre celú spoločnosť, nejakú pozitívnu zmenu v príslušnej oblasti? Verejný diskurz o zastúpení žien v politike, aký sa na Slovensku v nedávnej dobe objavil, naznačuje, že za argumentáciou v prospech zvýšenia podielu žien v politickej reprezentácii často stojí (občas aj explicitne vyjadrené) očakávanie, že ženy prinesú do politiky tzv. ženské hodnoty, či jemnejšie, kultivovanejšie spôsoby práce a komunikácie, viac empatie, vyššiu citlivosť voči niektorým témam a pod. Samozrejme, takáto argumentácia sa môže javiť ako prijateľná najmä z taktických dôvodov – má totiž väčšiu šancu na úspech, aspoň podľa mojích skúseností, pretože sľubuje úžitok pre celú spoločnosť. Napriek tomu sa nazdávam, že takýto typ argumentácie skrýva v sebe aj isté nebezpečenstvá, a to i pre ženy samotné. Mlčky totiž predpokladá, že ženy sú a majú byť reprezentantkami svojho pohlavia, ba aj konvenčne chápanej ženskosti. Preto sa domnievam, že argumentovanie na základe princípu

rovnosti a slobody musí mať väčšiu silu a váhu než zdôvodňovanie na základe (predpokladanej) užitočnosti.

Od doby, v ktorej Harriet Taylor Mill a John Stuart Mill žili, sa všeličo zmenilo, aj v usporiadaní rodových vzťahov. Ak sa niekomu zdá, že niektoré z ich uvedených myšlienok a argumentov by sa dali dobre uplatniť aj na súčasné pomery, alebo že dobre vystihujú niektoré problémy našej doby, určite to nie je pozitívne zistenie. Svedčí skôr o tom, že patriarchálne usporiadanie rodových vzťahov je voči zmenám rezistentnejšie, než by sa pri povrchnom pohľade mohlo zdať. Možno aj preto nie je na škodu občas si pripomenúť staré argumenty proti nemu.

Literatúra

- Bryson, V. 1992. *Feminist Political Theory*. Houndmills: Macmillan.
- Čorná, T. 2007. „Daniela Ostatníková: Mužom a ženám už nejde o spoločné dobro.“ *SME*, 5. 5. 2007.
- Eisenstein, Z. 1981. *The Radical Future of Liberal Feminism*. Boston: Northeastern University Press.
- Eisenstein, Z. 1995. „The Sexual Politics of the New Right: Understanding the ‚Crisis of Liberalism‘ for the 1980s.“ Pp. 10–26 in Tuana, N., Tong, R. (eds.) *Feminism & Philosophy. Essential Readings in Theory, Reinterpretation and Application*. Boulder: Westview Press.
- Farkašová E. 1994. „Jej svet, jej teória?“. Pp. 57–75 in Nagl-Docekalová, H. et al. *Štyri pohľady do feministického filozofie*. Bratislava: Archa.
- Friedan, B. 2002. *Feminine mystique*. Praha: Pragma.
- Gatens, M. 1991. *Feminism and Philosophy. Perspectives on Difference and Equality*. Cambridge: Polity Press.
- Hegel, G. W. F. 2002. *Základy filozofie práva*. Praha: Academia.
- Harding, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Jacobs, J. E. 1994. „The Lot of Gifted Ladies is Hard: A Study of Harriet Taylor Mill Criticism.“ *Hypatia*, Vol. 9, No. 3: 132–163.
- Kiczková, Z. 1991. „Problém racionality vo feministické filozofii.“ *Slovenské pohľady*, roč. 107, č. 11: 4–14.
- Hanus, M. 2005. „Harvard, ženy a špičková veda.“ *týždeň*, č. 11/2005.
- Mill, J. S. 2003. *Poddanstvo žien*. Bratislava: Kalligram.
- Mill, J. S. 1995. *O slobode*. Bratislava: Iris.
- Mill, H. T. 1970. „The Enfranchisement of Women.“ In Mill, J. S., Mill, H. T. *Essays on Sex Equality*. Rossi, A. A. (ed.). Chicago: University of Chicago Press.
- Nye, A. 1988. *Feminist Theory and the Philosophies of Man*. New York: Routledge.
- Okin, S. M. 1979. *Women in western political thought*. Princeton: Princeton University Press.
- Ostatníková, D. 2006. „Za hranicou rovnosti.“ *Knihy a spoločnosť*, č. 1/2006.
- Pateman, C. 2000. *Sexuálna zmluva*. Bratislava: ASPEKT.
- Shanley, M. L. 2000. „The subjection of women.“ Pp. 396–423 in *The Cambridge Companion to Mill*. New York: Cambridge University Press.

S kým sa u nás môžete stretnúť. [online]. Dostupné z: <<http://www.fmed.uniba.sk/index.php?id=2860>>.

Spelke, E., Spinker, S. 2005. *The Science Of Gender And Science, Pinker Vs. Spelke: A Debate.* [online]. Harvard University. Dostupné z: <http://www.edge.org/3rd_culture/debate05/debate05_index.html>.

Szupuová, M. 2005. „Filozofický pohľad na rovnosť žien a mužov: Perspektíva J. S. Milla.“ *Filozofia*, roč. 60, č. 2: 103–115.

Poznámky

1 Táto štúdia vznikla vďaka podpore Európskeho fondu regionálneho rozvoja, OP VaV, č. 26240120017.

2 Doc. MUDr. Daniela Ostatníková, PhD. pracuje na Fyziologickom ústave Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Je zakladateľkou vedeckej školy, ktorá sa zaoberá výskumom pohlavných hormónov a ich vplyvu na kognitívne funkcie v súvislosti s pohlavným dimorfizmom, vo svojich výskumoch sa venuje vplyvu testosterónu na inteligenciu. (*S kým sa u nás môžete stretnúť*). Svoje názory na odlišnosti ženských a mužských mentálnych schopností, ale aj pracovného výkonu v dôsledku toho, že žena má podľa jej názoru úplne iné vnímanie sveta, popularizuje vo viacerých článkoch a vystúpeniach v rôznych slovenských médiách, pozri napr. Daniela Ostatníková: *Mužom a ženám už nejde o spoločné dobro* (Čorná 2007).

3 Za všetky uvediem len jeden príklad – G. W. F. Hegel podáva nasledovné vysvetlenie a zdôvodnenie neprítomnosti žien vo sférach vyžadujúcich si vyššie výkony ducha a intelektu: „Ženy sice môžu byť vzdelané, ale pro vyšší vědy, filosofii a pro jiné produkce umění, jež vyžadují obecnost, užpůsobeny nejsou. Ženy mohou mít nápady, vkus a půvab, ale ono ideální nemají. Rozdíl mezi mužem a ženou je takový jako mezi zvířetem a rostlinou. Zvíře odpovídá více charakteru muže, rostlina více charakteru ženy; neboť ona je více klidným rozvíjením, jehož principem je neurčitější jednota citu.“ (Hegel 2002: 205)

4 Širokú diskusiu na túto tému vyvolala v roku 2005 prednáška prezidenta Harvardskej univerzity Larryho Summersa, ktorý výrazné zaostávanie žien vo vedeckej kariére a ich nízke zastúpenie v špičkovej vede vysvetľoval okrem iného aj odlišnosťou v kognitívnych schopnostiach žien a mužov. K otázke biologicky podmienenej odlišnosti kognitívnych schopností a dispozícií Inštitút pre výskum mysle, mozgu a správania Harvardskej univerzity organizoval verejnú debatu medzi dvoma odborníkmi na kognitívnu psychológiu Elisabeth Spelke a Stevenom Spinkerom *The Science Of Gender And Science, Pinker Vs. Spelke: A Debate* (5. 16. 2005). Summersove názory boli pozitívne reflektované aj v slovenskej tlači (pozri Hanus 2005, Ostatníková 2006).

5 Millova práca vyvolala živý ohlas v hnutí sufražetiek a iste stojí za zmienku, že v českom preklade Charlotty G. Masarykovej vyšla v roku 1890 v *Časopise českého studentstva*. Čo sa týka Millovej recepcie zo strany filozofov, ostala skôr na periférii záujmu, nedostala sa do štandardných výkladov

dejín filozofie. Podobná nevšímavosť charakterizuje aj reflexiu názorov Harriet Taylor Mill, historici filozofie ju zvyčajne nezaraďujú do filozofického či literárneho kánonu ako samostatnú mysliteľku, ale skoro výlučne ako ženu, ktorá stála po boku uznávaného muža – filozofa, aj keď jej pripisujú istý (či už väčší alebo menší, pozitívny alebo negatívny) vplyv na tvorbu jej manžela.

6 V odbornej literatúre dlho pretrvával spor týkajúci sa autorstva niektorých textov, ktoré boli publikované hlavne v 40. rokoch 19. storočia o rozličných politických témach, nevynímajúc problém emancipácie žien a otázku ženských práv. V súčasnosti sa prijíma názor, podľa ktorého je Harriet T. Mill autorkou spisu *Volebné právo žien* (The Enfranchisement of Women, 1851), kým najvplyvnejšou feministickou prácou Johna S. Milla je *Poddanstvo žien* (The Subjection of Women, 1869) (pozri Jacobs 1994). Stojí tiež za zmienku, že vo svojej autobiografii John S. Mill prisúdil Harriet T. Mill spoluautorstvo na viacerých jeho prácach, vrátane *Poddanstva žien*. Napriek tomu sa však tento text vždy prisudzoval len jemu.

7 Aj z hľadiska dnešných diskusií o tzv. pozitívnej diskriminácii je zaujímavé, že Mill, ako je z uvedeného citátu zjavné, pripúšťa pozitívne „nerovné zaobchádzanie“, teda pozitívnu diskrimináciu, ak takéto opatrenie sleduje vyrovnanie existujúcej nerovnosti. V jeho liberalistickom chápaní uznávanie princípu rovnosti nevylučuje pozitívne „nerovné zaobchádzanie“.

8 Millov postreh o uvažovaní žien z hľadiska toho, ako predmet uvažovania ovplyvní ľudí, pripomína koncepciu Carol Gilligan o etike starostlivosti, podľa ktorej morálne usudzovanie žien je kontextuálne a riadi sa princípom starostlivosti.

9 Stojí za povšimnutie, že Betty Friedan vo svojej *Mystike ženskosti* (Feminine mystique, 2002/orig. 1963), ktorá bola nepochybne dôležitým spúšťačom druhej vlny feminizmu, tiež poukázala na to, že to boli niektoré vplyvné vedecké teórie, ktoré sa stali živnou pôdou pre mýtus ženskosti. Bol to predovšetkým freudizmus, v tej dobe veľmi rozšírený v americkom kultúrnom a intelektuálnom prostredí, ale aj funkcionalistická sociológia a niektoré práce Margaret Mead.

10 Svoj nesúhlas s dobovou zákonnou úpravou manželstva John S. Mill vyjadril aj vo svojom vyhlásení krátko pred uzavretím sobáša s Harriet T. Mill, v ktorom odmietol právomoci, ktoré by mu ako manželovi zákon udelil, a zaviazal sa, že tieto právomoci nikdy nebude využívať (pozri Pateman 2000).

11 O kritike Millovho liberálneho feminizmu som bližšie písala v Szupuová 2005.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2011

Doc. PhDr. Mariana Szupuová, PhD. je filozofka, pôsobí na Katedre filozofie a dejín filozofie a v Centre rodových štúdií na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Výskumne a pedagogicky sa orientuje na feministickú filozofiu a epistemológiu, špecializuje sa na feministickú kritiku vedy a na dejiny feministického myslenia. Vyučuje kurzy z rodových štúdií. Korešpondenciu posielajte na adresu: szapuoova@fphil.uniba.sk.